Scholarly Research Journal for Humanity Science & English Language,
Online ISSN 2348-3083, SJ IMPACT FACTOR 2017: 5.068, www.srjis.com
PEER REVIEWED & REFEREED JOURNAL, JUNE-JULY, 2019, VOL- 7/34

जीवन कौशल्ये शिक्षणात शिक्षकाची भूमिका

अपर्णा राहुल उकले, Ph. D.

सहाय्यक प्राध्यपक, ज्ञानगंगा कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, हिंगणे खुर्द, पुणे

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

प्रस्तावना ः

आज भारतीय समाजापुढे अनेक समस्या आहेत. त्यातच तरूण वर्गाकरिता रोजगार आणि नोकरी ही फार मोठी समस्या आहे. दिवसेंदिवस ही समस्या बिकट होत जाणार आहे. आज बेरोजगारी फक्त अशिक्षित वर्गात नसून, शिक्षित वर्गातही आली आहे. एका बाजूला समाजात 'कुशल' लोकांची गरज आहे आणि दुर्स या बाजूला बेरोजगारी आ वासून उभी आहे. सध्या शिक्षण क्षेत्रात दिले जाणारे ज्ञान हे वरवरचे असते. त्यामुळे पदवीधर व्यक्तीचे ज्ञान हे सखोल नसते आणि काही कौशल्ये अंगी बाणलेली नसतात. त्यामुळे बेरोजगाराचे प्रमाण वाढलेले दिसते. या समस्येवर उपाय म्हणजे कौशल्यपूर्ण शिक्षणपद्धती अवलंबणे हा आहे. कौशल्ये विकास हा शिक्षणाचा अविभाज्य भाग आहे. प्राथमिक शिक्षणापासूनच विदयार्थ्यांना त्यांच्या आवडीचे कौशल्य शिकण्याची संधी शाळेतच उपलब्ध करून देणे आवश्यक आहे. अर्थपूर्ण जीवन जगण्यास समर्थ असे नागरिक तयार करणे हे शिक्षणाचे प्रमुख उद्दिष्ट आहे. या उद्दिष्टाच्या साध्यतेसाठी शिक्षणक्षेत्राने आपले ध्येय, उद्दिष्टे आणि धोरणांमध्ये बदल करून शिक्षण देणे अपेक्षित आहे. शाळांनी केवळ ज्ञान, माहिती न देता त्या माहितीचा स्वतःसाठी, कुटुंबासाठी, समाजासाठी आणि देशासाठी उपयोग कसा करता येईल याचे शिक्षण दिले पाहिजे. वर्तमानकाळ आणि भविष्यातील गरजांची, बदलांची दखल घेऊन यांत्रिक, तांत्रिक, औदयोगिक, व्यवस्थापकीय कौशल्यांबरोबरच जीवन कौशल्यांचे उपयोजन करणारे शिक्षण दिले पाहिजे.

Copyright © 2019, Scholarly Research Journal for Humanity Science & English Language

➢ जीवन कौशल्ये शिक्षण ः

जीवन कौशल्ये आत्मसात करण्यासाठी विशिष्ट शिक्षणाची गरज आहे. हे शिक्षण म्हणजे काय ते पुढे दिले आहे.

1. जीवन कौशल्ये शिक्षण म्हणजे अशी कौशल्ये की ज्याद्वारे व्यक्ती आपल्या क्षमतांचा वापर करून दैनंदिन जीवनात येणाऱ्या समस्या सोडविते व सकारात्मकपणे आपल्या दैनंदिन गरजा प्रभावीपणे पूर्ण करते.

2. जीवनाच्या वाढ व विकासाच्या मार्गावर प्रगती करण्याच्या दृष्टीने अध्ययनकर्त्याच्या क्षमतांचा योग्य विकास करणे म्हणजे जीवन कौशल्ये शिक्षण होय.

3. जीवन कौशल्ये शिक्षण म्हणजे जीवन यशस्वीपणे जगण्याचे कौशल्य होय.

4. जीवन कौशल्यांचे शिक्षण म्हणजे व्यक्तीच्या स्वतःच्या मानसिक व शारीरिक सर्वोत्कृष्ट क्षमतांचा वापर करून त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा सर्वांगीण विकास करणे होय.

5. जीवन जगण्यासाठी लागणारे कौशल्य म्हणजे जीवन कौशल्ये होय आणि याचे शिक्षण म्हणजे जीवन कौशल्ये शिक्षण होय.

6. जीवन कौशल्ये शिक्षण म्हणजे व्यक्ती आपल्या क्षमतांचा सुयोग्य वापर करून दैनंदिन जीवनात येणाऱ्या समस्या सकारात्मकरितीने सोडवते आणि गरजा प्रभावीपणे पूर्ण करण्यास शिकते.

(जीवन कौशल्ये शिक्षण शिक्षक मार्गदर्शिका, **2011**, पृ. **11**)

➢ जीवन कौशल्ये शिक्षणाचे महत्त्व

1. यशस्वी जीवन जगण्यासाठी ः

दैनंदिन जीवनात येणाऱ्या अडचणी, समस्यांवर मात करण्यासाठी जीवन जगण्यासाठी कौशल्यांची नितांत आवश्यकता आहे. जीवन कौशल्यांच्या शिक्षणामुळे आनंदी, शांततापूर्ण, आरोग्यदायी व यशस्वी जीवन जगता येईल. विदयार्थ्यांमध्ये आवश्यक ती कौशल्ये सुसंगतपणे विकसित करण्यासाठी जीवन कौशल्यांचे महत्त्व ओळखणे गरजेचे आहे.

Copyright © 2019, Scholarly Research Journal for Humanity Science & English Language

2. सर्वांगिण विकास करण्यासाठी ः

जीवन कौशल्ये ही मुलांना समजूतदारपणा□शांतता□सहनशीलता□इतरांशी मैत्रीपूर्ण संबंधासह जबाबदारीपूर्वक जीवन कसे जगावे हे शिकवतात. मानसिक□भावनिक व शारीरिक प्रगल्भता येण्यासाठी जीवन कौशल्यांची मदत होते. स्पर्धात्मक जगामध्ये दैनंदिन आव्हानांना सामोरे जाण्याचे सामर्थ्य जीवन कौशल्ये शिक्षणामुळे मिळणार आहे. म्हणूनच विकासाच्या महामार्गावर वाटचाल करताना कौशल्ये विकसित करणे आवश्यक आहे. त्याचबरोबर मुलांना विध्वंसक व विघातक वर्तनापासून परावृत्त करण्यासाठी जीवन कौशल्यांच्या शिक्षणाशिवाय दुसरे माध्यम नाही म्हणूनच दैनंदिन जीवनात जीवन कौशल्ये शिक्षणाचे महत्त्व आहे.

3. सकारात्मक दृष्टीकोण निर्माण करण्यासाठी ः

दैनंदिन जीवनातील अनुभवांची योग्य सुसंगतता लावण्यासाठी□विचारपूर्वक वर्तन करण्यासाठी जीवन कौशल्ये शिक्षणाची भूमिका महत्त्वाची आहे. सदर जीवन कौशल्यांचे शालेय जीवनात अनन्य साधारण महत्त्व आहे. या कौशल्यांच्या आधारेच मुलांचे व्यक्तिमत्त्व आकार घेणार आहे. जीवनाचा प्रत्येक क्षण आनंदाचा आहे. आशावाद सकारात्मक दृष्टीकोनाचे फलित आहे. हे सर्व केवळ जीवन कौशल्ये शिक्षणामुळे मिळणार आहे. आपल्या स्वतःमध्ये अनेक कौशल्यांचा उगम आहे याची जाणीव जीवन कौशल्ये शिक्षणामुळे होणार आहे. म्हणून दैनंदिन जीवनात जीवन कौशल्ये शिक्षणाचे महत्त्व समजणे आवश्यक आहे.

➢ जीवन कौशल्ये शिक्षणात शिक्षकाची भूमिका

शिक्षक आणि विदयार्थी हे अध्ययर्न अध्यापन प्रि□येतील महत्त्वाचे घटक आहेत. जीवन कौशल्ये शिक्षणात शिक्षकाची भूमिका महत्त्वाची आहे. शिक्षकाने या संदर्भात पुढील भूमिका पार पाडाव्यात. विदयार्थ्यांमध्ये भेदभाव न करता शिक्षकाने समान दृष्टीकोण ठेवला पाहिजे. शिक्षकाने फक्त दिग्दर्शक राहून विदयार्थ्यांना अधिकाधिक विचार करण्याची संधी देणे□अभिवृत्ती व अभिरूची लक्षात घेवून त्याला व त्याच्या पालकांना मार्गदर्शन करणे□समस्याप्रधान विदयार्थ्यांना

भावनिक व मानसिक आधार देणे या बाबी शिक्षकाला कराव्या लागणार आहेत. प्रत्येक शिक्षकास समुपदेशकाची भूमिका पार पाडावी लागणार आहे.

जॉन डयुईच्या मते, 'अनुभवातून शिकणे किंवा कृतिद्वारे शिकणे म्हणजे जीवन कौशल्य शिक्षण होय'. म्हणुन जीवन कौशल्य शिक्षण प्रामुख्याने अनुभवावर आधारित आहे. कौशल्य व अनुभव यांचा अतिशय जवळचा संबंध आहे म्हणून अनुभवजन्य कार्यपद्धतीचा वापर शिक्षकाने जीवन कौशल्ये शिक्षणासाठी करणे आवश्यक आहे.

□जीवन कौशल्ये शिक्षण शिक्षक मार्गदर्शिका□**2011**□पृ.**13**□

जीवन कौशल्ये शिक्षणामध्ये शिक्षकाची भूमिका ही मदतनीस□सहाय्यक□प्रेरक अशा प्रकारची आहे. पारंपारिक वर्ग अध्यापनासारखे शिक्षक केवळ योग्य उत्तरांचा पुरवठा करीत नाहीत तर विदयार्थ्यांना संदर्भीय मुक्त चर्चा प्रश्न व चौकशीमध्ये गुंतवून ठेवतो. जीवन कौशल्याचे शिक्षण हे विदयार्थी केंद्रित आहे. कोणतेही अर्थपूर्ण अध्ययन स्वयं संपादित□ स्वयंशोधित असते आणि ते प्राप्त करण्यासाठी विदयार्थी नैसर्गिकरित्या समर्थ आहेत असा सार्थ विश्वास शिक्षकाचा असतो. शिक्षकाच्या अंगी आत्मविश्वास□उत्तम आरेखक व दिशादर्शक□ प्रेमळ व्यक्तिमत्त्व□परिणामकारक संप्रेषण□अध्यापन शास्त्र व मानव विकास यात पारंगत हे गुण आवश्यक आहेत. विदयार्थ्यांमध्ये जीवन कौशल्ये रूजविण्यासाठी शिक्षकाने पुढील प्रमाणे काम करणे आवश्यक आहे.

1.शिक्षकाने विदयार्थ्यांचा मित्र□मार्गदर्शक□सुविधादाता म्हणून काम करावे. विदयार्थ्यांना अध्ययनासाठी लागणारे वातावरण निर्मिती करण्यावर भर दिला पाहिजे.

2.शिक्षकाने विषय अध्यापनात आशयानुसार वेगवेगळया पद्धतींचा वापर करावा. आशयाला अनुसरून योग्य शैक्षणिक साहित्याची निवड केली पाहिजे.

3.विदयार्थी अनुभवातून शिकतात□त्यांच्या ज्ञानाची रचना ते स्वतःच करतात हे लक्षात घेवून ज्ञानरचनावादी अध्ययनाला प्राधान्य दयावे.विदयार्थ्यांना अधिकाधिक अध्ययन अनुभव देण्याचा प्रयत्न करावा.

Copyright © 2019, Scholarly Research Journal for Humanity Science & English Language

4. स्वतःच्या विषयातील अद्ययावत ज्ञान मिळवून शिक्षणातील नवनवीन विचारांचा शालेय दृष्टीकोणातून विचार करावा. पठयपुस्तकातील आशय आणि आशयासंदर्भातील अदययावत ज्ञान यांची योग्य सांगड घालावी आणि ते ज्ञान विदयार्थ्यापर्यंत पोहचवावे.

5. वर्गअध्यापनात अध्ययन कौशल्यांबरोबरच जीवन कौशल्यांचा समन्वय साधून जीवन कौशल्ये रूजवावीत. स्वजाणीव□संप्रेषण कौशल्य□सर्जनशील विचार□निर्णयक्षमता□भावनांचे समायोजन इ. कौशल्यांचा विकास करावा.

6. मार्गदर्शक व समुपदेशक यांसाठी लागणारी कौशल्ये आत्मसात करावीत आणि त्यांचे उपयोजन करावे. विदयार्थ्यांच्या अध्ययनातील अडचणी ओळखुन त्यांना योग्य मार्गदर्शन करावे.

7. वर्गातील समस्याप्रधान मुले ओळखून त्यांना समानानुभूतीतून समजावून घेऊन भावनिक आणि मानसिक आधार दयावा. त्या विदयार्थ्यांशी वैयक्तिक संवाद साधून त्यांच्या वैयक्तिक व शैक्षणिक समस्या सोडवाव्यात.

8. विदयार्थ्यांच्या अभिरूची आणि अभिवृत्ती लक्षात घेऊन त्यांना योग्य मार्गदर्शन करावे. त्यांच्या आवडीनुसार विविध उप□मांमध्ये विदयार्थ्यांचा सहभाग घ्यावा.

9. शाळेमध्ये अभ्यासपूरक कार्य□मांचे आयोजन करावे. खेळ□विविध स्पर्धा□बुद्धिमंथन□ भूमिकापालन□नाटयीकरण□सादरीकरण या माध्यमांतून विदयार्थ्यांना व्यक्त करण्यास भरपूर अनुभूती आणि संधी उपलब्ध करून दयाव्यात.

10. विविध ठिकाणी शैक्षणिक भेटीचे आयोजन करावे. त्यासाठी विदयार्थ्यांचे गट करून प्रत्येक गटामध्ये गटप्रमुख नेमावा. त्यामुळे विदयार्थ्यांमध्ये आत्मविश्वास निर्माण होईल. नेतृत्व गुण विकसित होईल.

11. वर्गअध्यापनात शिक्षकाने मनोरंजनातून शिक्षण देणे आवश्यक आहे. त्यासाठी शिक्षकाने पारंपारिक अध्यापन पद्धतीबरोबरच नवनवीन अध्यापन पद्धतींचा वापर करावा. भाषिक खेळ□ नाटयीकरण□बुद्धिमंथन इ. सारख्या पद्धतींचा व तंत्रांचा वापर करावा.

12. अध्यापन करत असताना शैक्षणिक तंत्रज्ञानाचा वापर करावा.

Copyright © 2019, Scholarly Research Journal for Humanity Science & English Language

अशाप्रकारे शिक्षकाने अध्यापन करत असताना विविध पद्धती व उपक्रमांचे आयेजन करून विदयार्थ्यांमध्ये अध्ययन कौशल्याबरोबरच जीवन कौशल्यांचा समन्वय साधावा. विदयार्थ्यांना भरपूर संधी उपल्ब्ध करून दयाव्यात. त्यामुळे विदयार्थी ही कौशल्ये सहजरीत्या आत्मसात करतील. विदयार्थ्यांचा सर्वांगिण विकास होण्यासाठी व विदयार्थ्यांमध्ये विविध कौशल्ये विकसित होण्यासाठी शिक्षकाने मित्र□मार्गदर्शक आणि समूपदेशकाची भूमिका यशस्वीरित्या पार पाडावी.

संदर्भसूची

Engilish

Adolescence Education Programme, Teachers Workbook for Students Activity Retrieved Augest, 11, 2012 from www.cbseportal.com/ aep.

Flow Chart, Content Flow at a Glance, Module 7: life skills Retrived June, 20, 2014 from https://www.unodc.org.

मराठी

*गायकवाड□गी. (**2008**)'जीवन कौशल्य हस्तपुस्तिका' राज्य साधन केंद्र, पुणे. Retrived June, 25, 2014, from srcpune.nic.in.*

*जगताप□ह.ना.□**2007**□ अध्ययन प्रक्रिया. ह.ना.जगताप □संपादक□□शैक्षणिक मानसशास्त्र □तिसरी आवृत्ती□ पुणे □नरेंद्र*

*महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद□□**2008**□ जीवन कौशल्य शिक्षण मार्गदर्शिका□ इयत्ता पहिली ते चौथी□□प्रथम आवृत्ती□पुणे.*

*महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद□□**2008**□ जीवन कौशल्य शिक्षण मार्गदर्शिका□ इयत्ता पाचवी ते सातवी□□प्रथम आवृत्ती□पुणे.*

*महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद□□**2011**□ जीवन कौशल्य शिक्षण शिक्षक*

मार्गदर्शिका जीवन कौशल्ये आणि नमुना पाठ, भाग पहिला' इयत्ता पहिली ते आठवी, □प्रथम आवृत्ती□पुणे.

*महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद□□**2011**□ जीवन कौशल्य शिक्षण शिक्षक*

मार्गदर्शिका अध्ययन अध्यापन पद्धती आणि मूल्यमापन□भाग दुसरा इयत्ता पहिली ते आठवी□□प्रथम आवृत्ती□पुणे .

*लेरी□जेम्स. अनुवाद मानसेता, ज. (**2006**), 'जीवन कौशल्ये' मुंबई□एम्बसी बुक डिस्ट्रिब्युटर्स.*